

Bygdekirken på Færøyene sett fra Norge

Håkon Christie

De som har fått være med Sverri Dahl i de færøyske bygder — og i årenes løp er det blitt mange — har nok lagt merke til at bygdenes enkle trekirker står hans hjerte nær. Han peker dem ut på lang avstand og viser hvordan de inngår i bygdens bosetningshistorie. På det stykke land som naturen har tildelt menneskene mellom fjell og fjære ligger kirken på en knapt tilmålt kirkegård i klyngen av bygdens hus. Landskapet skifter fra bygd til bygd, men stadig møter vi den overmektige natur med hav og fjell og den enkle lille kirke.

Færøyenes storlinjede landskap er sårbart for inngrep. Det krever stor takt å bebygge disse øer, og de gamle hus har sitt å fortelle om hensynsfull innordning og skånsom byggeskikk. De lave, rolige bygningskropper har søkt sammen i tettbygde grender. Med sine tjærebredde vegger og torvtekte tak bygger de seg inn i det strenge landskap. De gamle kirkene følger bondehusenes skikk. Veggene er oppført av tre og har tjærebredd bordkledning utvendig. Det lave sadeltaket er tekket med torv. Bare takrytteren over kirkens vestgavl reiser seg hvitmalt over bygdens torvtak.

Den klare og enkle hovedform preger også kirkens indre. Koret har samme bredde og høyde som skipet og adskilles fra dette med en gjennombrudt korsillevegg som ikke er tettere enn at man opplever kirkerommet som en helhet. Det betyr meget for rommet at det er åpent til mønet. Selv om kirken virker lav utenfra, gjør det at kirkerommet er uventet høyt. Takformen og kirkens innredning med benker på hver side av midtgangen understreker rommets lengderetning og gir en klar disponering med alteret mot kirkens

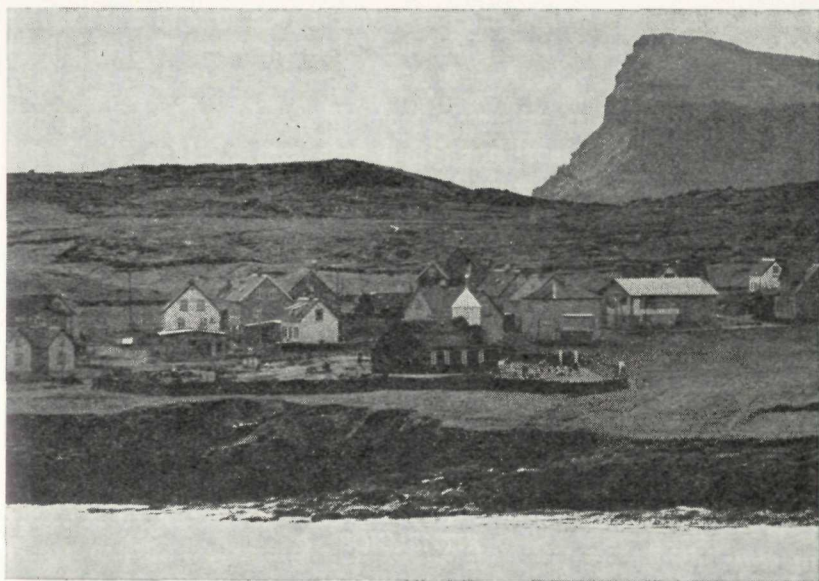

Fig. 1. Sandur kirke, Sandoy. Foto: S. V. Arge.

østvegg for enden av kirkens lengdeakse. Lyset fra de lavtsittende vinduer gir relieff til treverket som er umalt og gir rommet en varm farvetone.

Byggemåten har den logiske klarhet som er karakteristisk for kvalitetspreget trearkitektur. Veggene har et konstruktivt skjelett av stolper som hviler på en svill og bærer en topprem. Stolpene deler veggene i fag, og i hvert fag er det felt inn en utfyllende bordvegg med not og fjær. Utvendig har veggene en utenpålagt bordkledning. Stolpene i hver langvegg korresponderer, og oventil er hvert stolpepar bundet sammen med en bete som spenner fritt tvers over kirkerommet. Taksperrene hviler på betene og bærer bordtaket.

Ikke bare vegger og tak, men også gulv består av bord. Det er uventelig en uventet opplevelse å finne kirker fullstendig bygget av tre på øer uten skog. Enda mer uventet er det at kirkenes romform, konstruksjon og håndverk forteller om lang og solid inn-

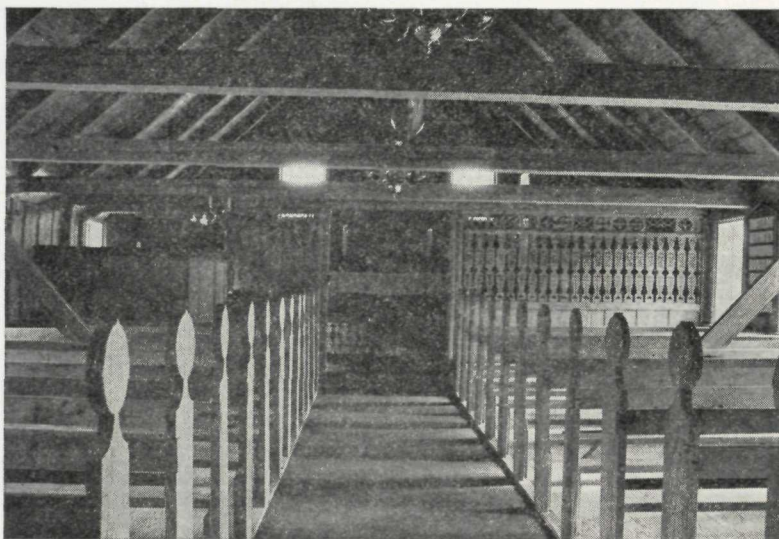

Fig. 2. Kirken við Sjógv, Eysturoy. Foto: S. V. Arge.

arbeidet tradisjon. Forklaringen på disse forhold må være at det har eksistert eldre trekirker med de samme karaktertrekk. De bevarte trekirkene på Færøyene leder altså inn mot spørsmålene om hvordan kirkene her så ut i tidligere århundre, og jeg tror nok at dette er noe av årsakene til at Sverri Dahl har omfattet dem med særlig hengivenhet, vernet dem etter beste evne mot ødeleggelse og bidradd til utforskningen av deres historie. At de dessuten er av spesiell interesse for Norge som både har trearkitektur og nær kontakt med Færøyene sier seg selv, og jeg har derfor lyst til å anlegge en norsk synsvinkel på Færøyenes trekirker.

I behandlingen av Færøyenes trekirker har det vært pekt på at de har samme plan- og romform som en type stenkirker som fikk en viss utbredelse i tiden etter 1250. Det dreier seg om en langkirketype med kor i samme bredde som skipet og under det samme store sadeltak. De to eneste stenkirkene på Færøyene, Domkirken og Sognekirken i Kirkjubøur, er også av denne typen. Man har antatt at de er bygget i annen del av 1200-årene under innflytelse

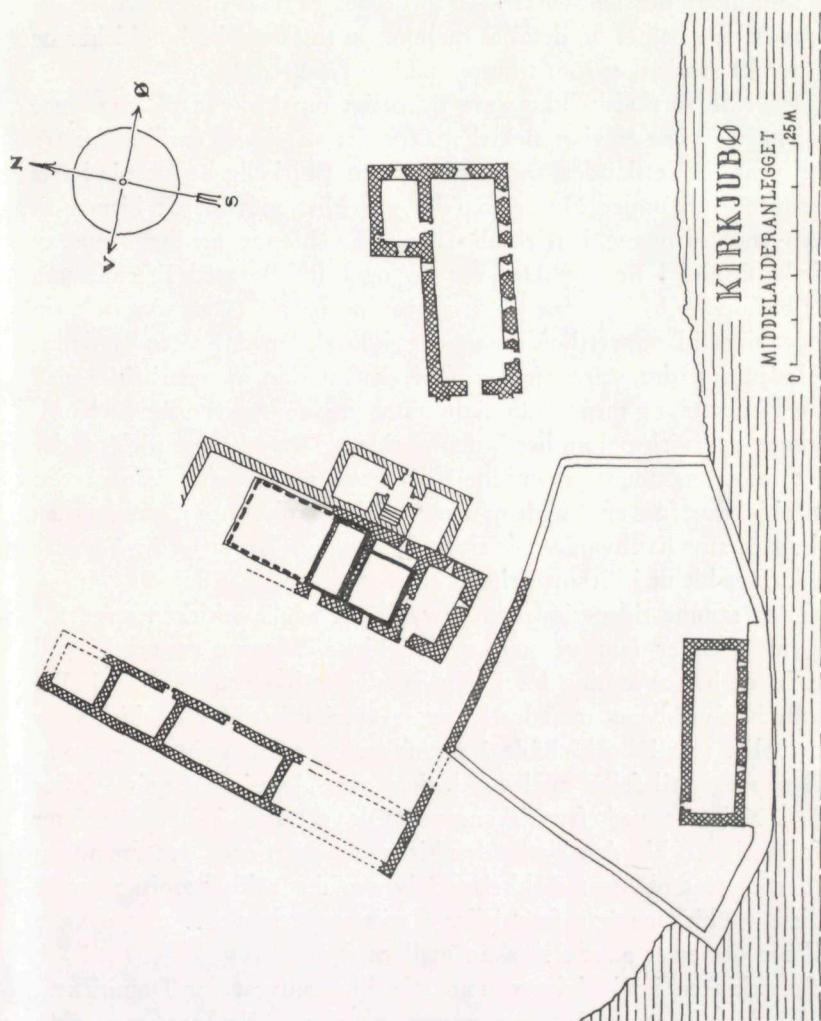

Fig. 3. Situasjonsplan av middelalderanlegget i Kirkjubøur. Øverst Bispegården med to langhus av sten og rester av den omgivende ringmur. På Østhusets murer står to trebygninger fra middelalderen bygget sammen med nyere trehus. Nederst Sognekirken på sin kirkegård. Til høyre Domkirken.

av samtidens norske stenkirker, fordi det er visse åpenbare felles-trekk både i helhet og detaljer mellom de to færøyske langkirker og de norske stenkirker som tilhører samme type.

Det ville forsåvidt ikke være urimelig om kirkene på Færøyene og i Norge viste et visst slektskap, for det var livlig forbindelse fra Færøyene til Vestlandet, særlig til Bergen. I kirkelig henseende hørte Færøyene inn under Norge, og det var blitt sedvane at bispem til Færøyenes bispesete i Kirkjubø ble valgt blandt medlemmene av domkapittelet i Bergen. Det var da også tilfelle med Erlend, som var biskop i Kirkjubø fra 1269 til sin død i 1308. Gjennom hele sin lange bispetid opprettholdt han nær kontakt med Bergen. I denne perioden må det være gjennomført omfattende byggearbeider ved hans bispesete, og meget kan tyde på at norske byggmestre og håndverkere var virksomme her i denne tiden. Det står fremdeles deler av tømmerbygninger fra middelalderen på murene fra Bispegården i Kirkjubøur, og en av dem, den såkalte Stokkastova, som er en del av en stor hallbygning, er etter alt å dømme kjøpt ferdig i Norge og fraktet hit ut i biskop Erlends tid.

I den samme tidsperioden må byggingen av Domkirken være påbegynt. Den er lagt ut som en langkirke. Murene er reist i full høyde, de har avsetning for hvelv, og slanke hvelvsøyler har skullet oppta hvelvribbene, men hvelvene er aldri blitt slått og kirken er aldri blitt tatt i bruk. Både i planform og oppbygning har Domkirken meget til felles med den kirken som ble reist i de siste årtier av 1200-årene ved fransiskanernes Olavskloster i Bergen. Etter reformasjonen ble den byens domkirke, og det tjener den fremdeles til i en noe ombygget skikkelse. Selv om det arkitektoniske utstyr i disse to kirkene har forskjeller i stilpreget, kan det neppe være tvil om det er et nært slektskap mellom dem.

Sognekirken i Kirkjubøur, som står like sydvest for Domkirken, er mindre enn denne og har samme planform. Kirkens grunnplan danner et langstrakt rektangel, og østre del av kirkerommet er tatt i bruk til kor. I forbindelse med en gjennomgripende resaurering for noen år siden sørget Sverri Dahl for at det ble gjennomført arkeologiske undersøkelser i kirken. Under hans ledelse ble det foretatt utgravninger i grunnen under gulvene, og

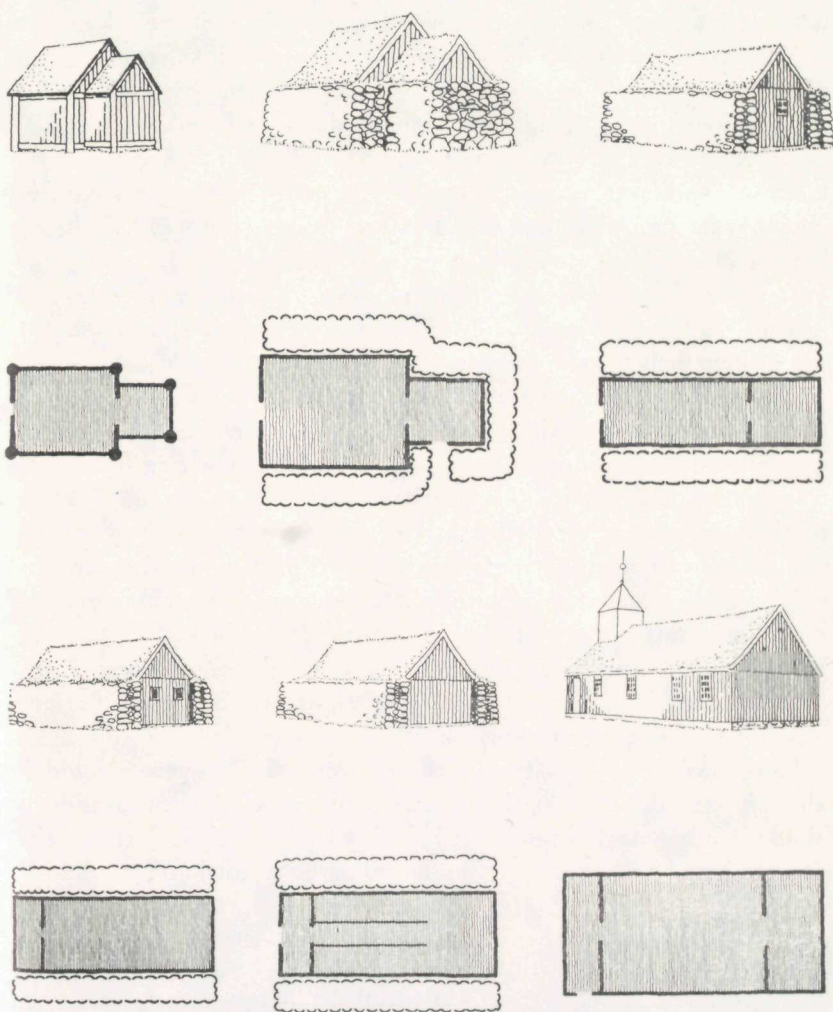

Fig. 4. De seks kirker på Sand. Rekonstruksjonstegning utført av Knud Krogh og gjengitt i hans artikkel om utgravningene i kirken trykt i Mondul 1975.

det ble da bragt på det rene at denne såkalte Sognekirken har tjent som domkirke i middelalderen. Vi skal ikke her gå inn på kirkens lange og kompliserte historie, men bare nevne at Sognekirken må ha noenlunde samme alder som Domkirken og tilhører en kirketype som i noe forenklet form slutter seg til Domkirkens. Stenkirker av samme enkle type som Sognekirken i Kirkjubøur har hatt en viss utbredelse i Norge i tiden etter 1250. Eidfjord kirke i Hardanger, som er bygget en gang omkring 1300, er gjerne blitt trukket frem når det gjelder å peke på paralleller til Sognekirken, og likheten mellom disse to kirker er påfallende både når det gjelder helheten og detaljene.

Langkirker i sten med rett avsluttet kor i samme bredde som skipet forekom også tidligere, fortrinnsvis som klosterkirker, og dominikaner- og fransiskanerordnene bearbeidet typen og førte dens tradisjon videre i sine klosterkirkeanlegg. I løpet av 1200-årene reiste disse ordner betydelige kirker av denne type i Norden, og Olavskirken i Bergen går pent inn i rekken. På samme tid og tydelig inspirert av tiggerordnens kirker slår de mindre og enklere langkirker med rett koravslutning gjennom som sognekirker, og her står Eidfjord kirke som en av de best bevarte langkirker i Norge. Stenanleggene i Kirkjubøur slutter seg altså klart til denne tradisjonen med sin enkle Sognekirke og sin ufullførte Domkirke.

Langkirken har altså fått hjemstavnsrett på Færøyene i middelalderen, men det er jo unektelig et sprang fra stenkirkene i middelalderens bispesete Kirkjubøur til de bevarte trekirker. Det er ikke uten videre klart at det er en kontinuerlig tradisjon fra middelalderen til 1800-årene. Her kom imidlertid utgravningene i Sand kirke til å bygge bro. Sand kirke er bygget i 1839 og står som en typisk representant for de færøyske trekirker. For noen år siden trengte den reparasjon, og Sverri Dahl benyttet denne anledning til å la gjennomføre en arkeologisk utgravning under kirkens gulv. Det ble tidlig klart for ham at man her sto overfor et rikt arkeologisk materiale, og han trakk sin danske kollega Knud Krogh inn i arbeidet. I tidsskriftet *Mondul* for 1975 har han gjort rede for resultatene, som er av vesentlig betydning for vår forståelse av Færøyenes kirkearkitektur og som viser at arkeologien vil bli til

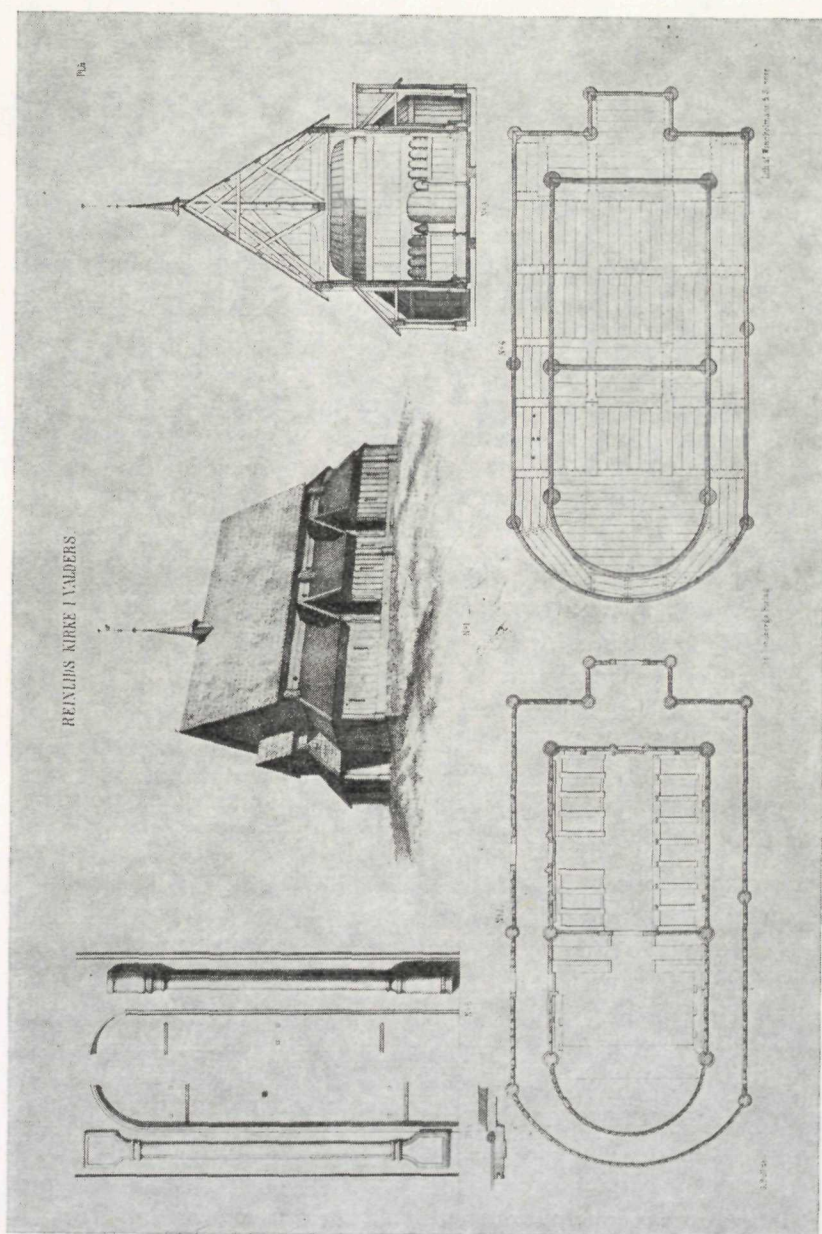

Fig. 5. Reinli stavekirke i Valdres. Arkitekt G. A. Bulls oppmålingstegning fra 1853. På tverrsnittet har han rekonstruert korskilleveggen på grunnlag av funne deler og spor i kirkenes langvegger.

uvurderlig hjelp, når utforskningen av Færøyenes kirker blir tatt opp for fullt.

I Sand kunne man påvise spor etter ikke mindre enn fem eldre trekirker under den nå stående. Den første kirken, som har vært reist på dette sted, har vært en stavkirke med sine hjørnestaver satt ned i hull i bakken. Denne måten å bygge kirker på kjenner man nå fra tidlig kristen tid over store deler av det mellom- og nordeuropeiske område, men undersøkelsene i Sand kirke har gitt den første bekreftelse på at denne byggemåten også har vært benyttet i de første kirkebygg på Færøyene. Kirken på Sand har hatt et kort, rektangulært skip og et litt smalere tilnærmet kvadratisk kor. Den er blitt erstattet med en litt større kirke med samme planform, men denne har adskilt seg fra sin forgjenger ved at stavveggene har hvilt på sviller. Disse har løftet kirkebygget opp over terreng og gjort det mindre utsatt for råde, og denne tekniske forbedring har man holdt fast på i alle de senere kirker på Sand.

Den tredje kirken representerer i vår sammenheng en betydningsfull nyskapning. Her møter vi nemlig en langkirke med kor og skip i samme bredde. En skillevegg har delt det 3,5 m brede kirkerommet i et kor med kvadratisk grunnflate og et skip med samme bredde og dobbelt lengde. De senere kirker på stedet er blitt bygget over samme planform, men de har fått større bredde og grunnflate. Arkeologien kan altså fortelle at det forut for den nå stående kirken på Sand har stått tre eldre trekirker med samme planform. Det er imidlertid den første av disse kirkene som er av spesiell interesse for oss, fordi det er den eldste langkirken av tre som vi hittil kjenner på Færøyene. De mynter som ble funnet ved utgravningene kan tyde på at den er bygget en gang i senmiddelalderen. Det later til at den har stått helt til 1711, da kirkeregnskapene forteller at en ny kirke er blitt bygget. I Sand kan altså langkirketradisjonen føres ubrudt tilbake til den tid da det var vanlig å bygge slike kirker av sten.

I Norge er det også blitt bygget langkirker av tre på den tid, og her er det tydelig at stenkirkene har dannet forbilde. Fra annen del av 1200-årene ble det ikke bare bygget nye stenkirker med denne planform, men eldre stenkirker ble også bygget om til lang-

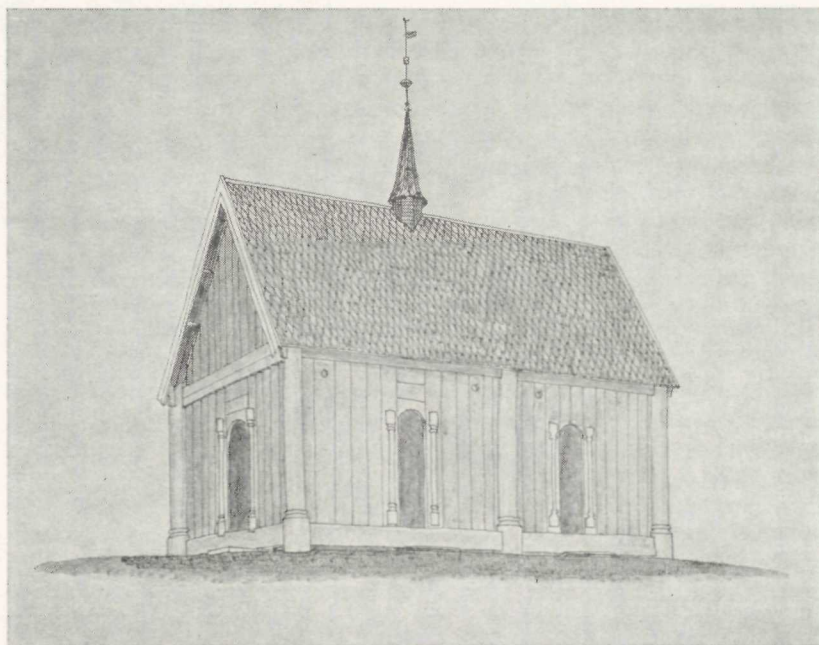

Fig. 6. Reinli stavkirkes opprinnelige utseende. Rekonstruksjonstegning utført av forfatteren på grunnlag av undersøkelser i kirken.

kirker ved at smalere kor ble erstattet med nye med samme bredde som skipet. Lignende ombygging ble også gjennomført i enkelte av de eldre stavkirkene. Men dessuten ble det bygget nye stavkirker med denne planform. Reinli stavkirke i Valdres er den eneste av dem som er bevart til våre dager. For noen år siden ble det gjennomført arkeologiske undersøkelser i kirken, og de mynter som ble funnet kan tyde på at kirken er bygget en gang omkring midten av 1200-årene.

Undersøkelsene har også vist at kirken har gjennomgått en ombygging i senmiddelalderen, hvorved den har mistet meget av sin opprinnelige karakter. Det er blitt føyet til en apsis for østenden av koret, og hele kirken er blitt omgitt med en svalgang. Opp-

rinnelig har imidlertid kirken hatt rektangulær grunnplan. Skip og kor har vært adskilt med en gjennombrutt korskillevegg, men de to romenheter har vært samlet under ett stort sadeltak. Dette har gitt kirken en enkel og renlinjet kontur, svært ulik de eldre stavkirker med sine oppdelte bygningskropper og sine mange brudte takformer og arker. I disse kirker møter vi også de rikt utskårne portaler og andre dekorative bygningselementer, men Reinlikirken har enkle portaler, og bygningens dekorative utstyr innskrenker seg til høvelprofiler som markerer byggets strukturelinjer. Det later til at denne kirken har hatt noe av det samme asketiske preg som tiggerordenens klosterkirker og de mindre langkirker av sten. Deres strenge enkelhet har stått i sterk kontrast til den dekorasjonsglede som vi møter i mange av tidens kirkebygg og som når sitt høydepunkt i de gotiske katedraler. I stavkirkearkitekturen står Reinlikirken som representant for et nytt kirkeideal som legger vekten på den enkle, kubiske form, de store linjer og rene flater.

Vi vet lite om hvordan den eldste langkirken i Sand har sett ut, men vi vet at den har hatt samme planform og romdisposisjon som Reinli kirke. Lengden av rommet har vært tre ganger bredden, og korskilleveggen har delt rommet slik at koret utgjorde ett kvadrat og skipet to. Eidfjord kirke har bevart deler av sitt opprinnelige korskille på plass, og det deler også kirkerommet slik at skipet er dobbelt så langt som koret. Her er imidlertid selve bygget proporsjonert anderledes enn i Sand. Kirkens bredde svarer til halve lengden, og slik er forholdet også i Reinli kirke. Vi får altså inntrykk av at det har vært arbeidet med proporsjonering etter enkle forholdstall da disse kirkene ble stukket ut.

Korskilleveggen er en nødvendig del av innredningen i en langkirke og inngår da også i Færøyenes langkirker fra 1800-årene. De er bygget over det samme skjema med en tett brystning som bærer et gjennombrutt eller åpent øvre parti. I kirkens lengdeakse har korskillet en åpning som formidler adkomst fra skip til kor. Sidene i åpningen utgjøres av et stolpepar som går opp til beten og opptar korskilleveggen. Undersøkelsene i Sand kirke tyder på at korskillet i Færøyenes kirker fører sine tradisjoner tilbake til middelalderen,

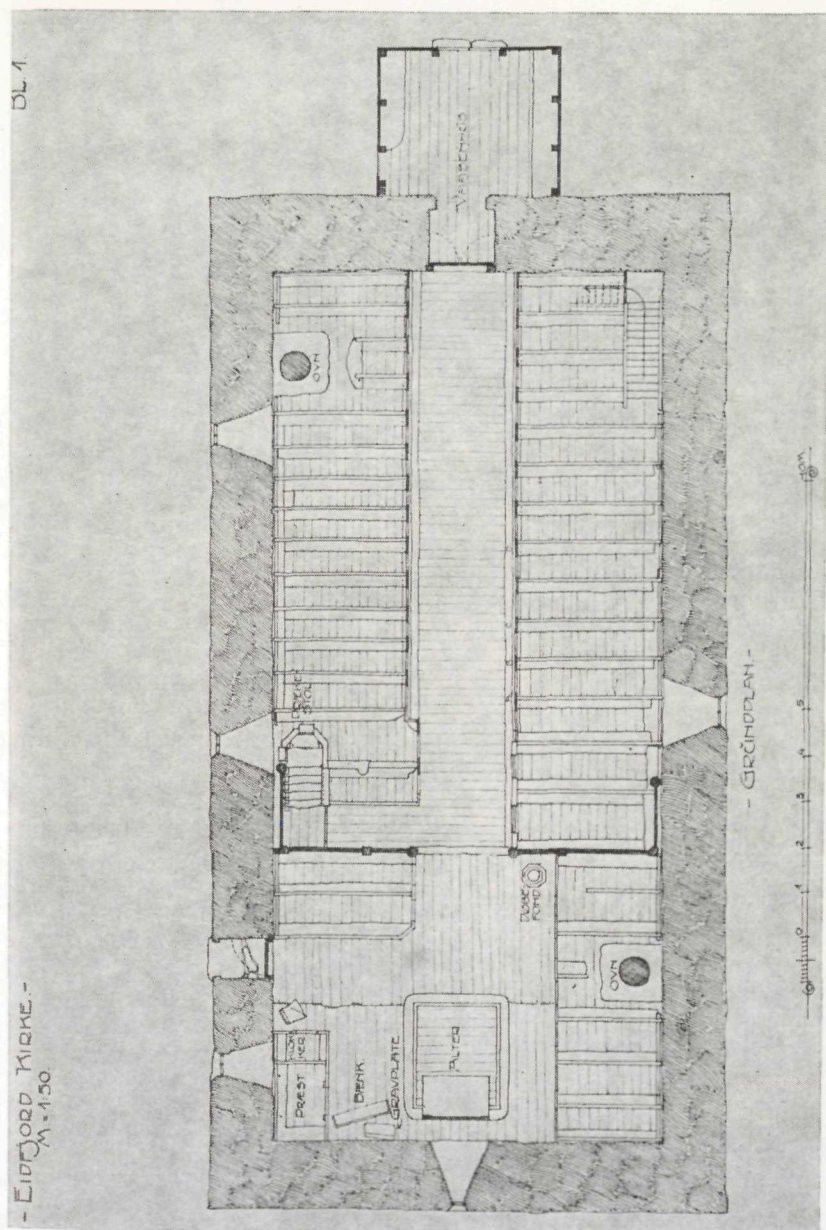

Fig. 7. Eidfjord kirke i Hardanger. Grunnplan oppmålt av arkitekt Jens Bull 1912.

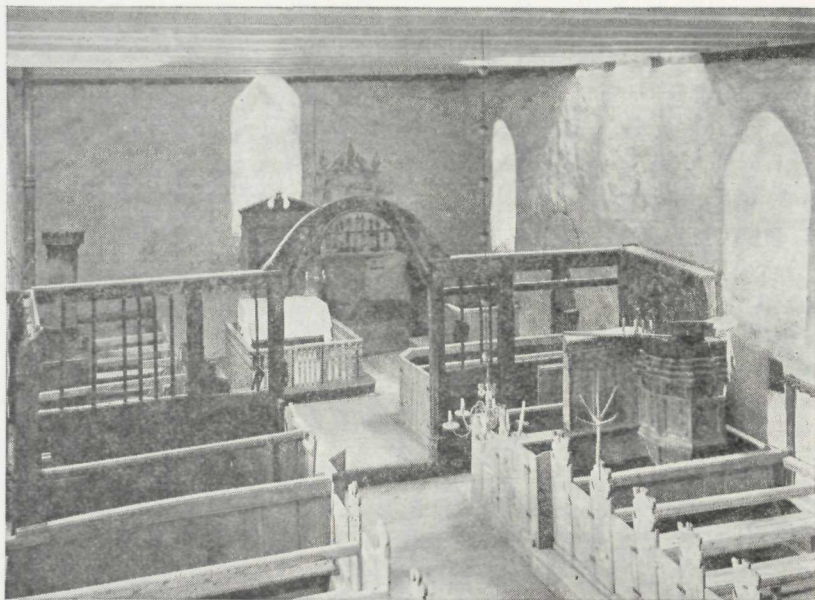

Fig. 8. *Interiør av Eidfjord kirke sett mot øst. Kirken har bevart deler av sitt opprinnelige korskille.*

og det kan derfor være av en viss interesse å se hvordan korskillene i de norske langkirker fra middelalderen ser ut.

Korskillet i Reinli stavkirke ble revet i forbindelse med en ominnredning omkring 1700. Da arkitekt G. A. Bull målte opp kirken i 1850-årene, fant han imidlertid så mange deler av korskillet og så sikre spor etter det i kirkeveggene at han kunne lage en rekonstruksjonstegning av det opprinnelige korskille, se fig. 5. Det har vært en stavvegg med svill og stavlegje. Veggene har hatt en portal-lignende åpning fra skip til kor, og nedre del av veggene har bestått av en tett brystning. Over den har korskilleveggen hatt dvergarkader som har gitt et visst innsyn til koret. Skjemaet er altså det samme som vi kjenner fra kirkene på Færøyene.

Eidfjord kirke har et korskille av tre som synes å skrive seg fra kirkens oppførelsestid. Det består av en ca. 3 m høy stavvegg med sviller, staver og stavlegje som deler det ca. 8,5 m brede kirke-

rommet i skip og kor. I kirkens midtakse har korskillet en ca. 2 m bred åpning som overdekkes med en delvis bevart prydgavl. Åpningen flankeres av åttekantede staver med utsvungne baser, og stavene bærer en trepassbue under prydgavlen. På hver side av åpningen har korskilleveggen en tett brystning under et delvis åpent øvre felt. Inntil vestsiden av korskillet har det stått en ca. 2 m bred stavbygget stuke både ved kirkens nordvegg og sydvegg. Stukene har åpnet seg mot skipet og har nok tjent som såkalte ciborier over sidealtrene, som har hatt sin plass her. Den stukeveggen som har stått inn mot kirkens langmurer er bevart, og den viser at begge stukene har vært overdekket med sadeltak og har åpnet seg med spissgavl ut mot skipet. En tilsvarende kombinasjon av korskille og sidealtre har vært vanlig både i stenkirker og stavkirker i Norge, og man må regne med at middelalderkirkene på Færøyene kan ha hatt lignende ordninger.

Innledningsvis er det pekt på at langkirkene på Færøyene fra 1800-årene har en gjennomarbeidet form og byggemåte som tyder på at typen er utviklet over lang tid. I konstruktiv henseende har disse kirkene visse trekk som er beslektet med stavverket i norske stavkirker, men færøyskirkenes særpreg skyldes nok at de også har tatt opp i seg elementer fra andre byggetradisjoner. Parallellføring med kirkebygg i de land som Færøyene har hatt forbindelse med, vil kunne belyse faser i deres utvikling, men det kan neppe være tvil om at undersøkelser av kirkene selv og arkeologiske undersøkelser i kirkegrunnen vil bli det beste hjelpemiddel, når det arbeide skal føres videre som er blitt innledet av Sverri Dahl.

ÚRTAK

Víst hevur verið á, at føroyska bygdakirkjan í sniði minnir nógv um langkirkjur úr gróti, sum gjørdust rættuliga vanligar í Noregi eftir 1250. Múrurin og sóknarkirkjan í Kirkjubø eru av hesum slagi. Langkirkjur finnast sostatt í Føroyum í miðöld, men sambandið millum hesar kirkjur úr 13. öld og bygðakirkjurnar úr 19. öld er ikki eyðsæð. Rannsakaðu kirkjutoftirnar á Sandi vísa tó á hetta sambandið. Meðan báðar tær elstu kirkjurnar hava smálri kór, er triðja kirkjan úr seinmiðöld ein langkirkja við javnbreiðum kóri og kirkjurúmi. Á Sandi sæst siðurin at byggja langkirkjur úr viði sostatt at stava frá einum

tíðarskeiði, tá enn var vanligt í Noregi at byggja slíkar kirkjur úr gróti. Í Noregi vórðu eisini langkirkjur úr viði bygdar í miðöld, og skilliga við grótkirkjunum sum fyrimynd. Hóast føroyska bygdakirkjan í byggihátti er skyld við norsku stavkirkjurnar, eru sermerki hennara runnin úr øðrum byggisiðum.

SUMMARY

It has already been shown that the shape of the Faroese village church is very reminiscent of the rectangular churches built of stone which were common in Norway after 1250. The Cathedral and the parish church in Kirkjubø are of this type. Rectangular churches are found in the Faroe Islands from the Middle Ages, but the connection between these 13th century churches and the village churches from the 19th century is not immediately obvious. Examinations of old church sites on Sandoy, however, have indicated the link. While the two oldest churches have narrow choirs, the third, from the late Middle Ages, is a rectangular church in which the choir and nave are of the same width. In Sandoy it thus appears that the custom of building rectangular churches of timber stems from a time when it was still usual in Norway to erect stone-built churches of the same type. In Norway, rectangular churches of wood were also built in the Middle Ages, obviously with stone churches as their models. Although the method of construction of the Faroese village church is related to that of the Norwegian stave church, its special character derives from other methods of construction.